

Mikuláš Bakoš v slovenskom literárnovednom prostredí

(Paradoxy reflexie)

Soňa Pašteková

Ústav svetovej literatúry SAV

Mikuláš Bakoš in the Context of Slovak Literary Research (Paradoxes of Reflection)

Litikon, 2021, Vol. 6, No. 1-2, pp. 53-64

The aim of the study is to present and characterize in more detail the forms of the reception of Mikuláš Bakoš's scientific work in Slovakia. The author gradually approaches the most significant responses that this work has evoked. By comparing these responses, she points to the constant and systematic need to reflect on the importance of Mikuláš Bakoš for modern literary research in Slovakia.

Keywords: Mikuláš Bakoš, literature, art, literary research, formalism, structuralism

Komplexný a systematický výskum vedeckého diela Mikuláša Bakoša na Slovensku dodnes absentuje. Možno však konštatovať, že ho do istej miery supluje hoci skôr sporadická, no pritom pomerne bohatá a kvalitná reflexia. Napriek rozmanitosti prístupov je v mnohom zásadná. Ide o dobové reakcie Bakošových súčasníkov, vedeckých kolegov i mladších nasledovníkov, často jeho bývalých študentov či aspirantov. Ťažisko tejto reflexie spadá prevažne do obdobia druhej polovice 20. storočia, čiastočne do prvých desaťročí nášho. Tvoria ju predovšetkým ohlasy na Bakošove knižné práce, štúdie a články, predslovy i doslovy, reakcie na vystúpenia na vedeckých konferenciách, akcentujúce Bakošove prevratné metodologické názory a postoje. Ohlasy sú primárne časopisecké – recenzie a články, často jubilejné i polemické, ale aj seriózne vedecké štúdie či úvodné texty k Bakošovým knižným publikáciám a vydaniám z rozličných období jeho vedeckého pôsobenia. Je zrejmé, že ucelená reflexia Bakošovho vedeckého odkazu v slovenskom literárnovednom prostredí zatiaľ nerezonuje, v súčasnom období sa však vo vedeckých kruhoch jej potreba stále intenzívnejšie pociťuje.

V danej súvislosti je potešujúci záujem mladšej generácie literárnych vedcov, o čom svedčí nedávno publikovaná zborníková práca *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda* (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016), ktorá vznikla na základe vedeckého seminára, organizovaného pri príležitosti 100. výročia narodenia M. Bakoša pod editorstvom nitrianskeho literárneho vedca a vysokoškolského pedagóga Dušana Teplana. Prínos práce spočíva v tom, že obsahuje nielen štúdie o vedeckej osobnosti a diele M. Bakoša, ale aj kompletný bibliografický súpis jeho prác a rôzne ilustratívne archívne materiály, pozostávajúce z Bakošovej

korešpondencie, spomienkových článkov, básnických ohlasov či pútavých fotografií. Ponúka tiež bezprostredné dobové reakcie vedcov, kultúrnej verejnosti i politických kruhov po vydaní známej antológie prekladov statí ruských formalistov *Teória literatúry* (1941). V úvode tejto pozoruhodnej zborníkovej práce zostavovateľ D. Teplan konštatuje: „Aj keď táto publikácia nemôže nahradiť dôsledný a systematický výklad Bakošovho diela, dúfame, že každému, kto sa o takýto výklad niekedy pokúsi, poskytne veľa dôležitých informácií. Okrem toho budeme veľmi radi, ak naša práca aspoň sčasti prispeje aj k širšiemu bádaniu historických, kultúrno-spoločenských a metodologických aspektov modernej literárnej vedy na Slovensku“ (Teplan, 2016, s. 7 – 8).

Bádateľský prínos jedného z „otcov“ modernej slovenskej literárnej vedy minulého storočia Mikuláša Bakoša (1914 – 1972) spočíva predovšetkým v tom, že ako interdisciplinárny humanitný vedec a zakladateľ Spolku pre vedeckú syntézu (1937) zanechal množstvo impulzov pre súčasné literárnovedné myslenie, verzológiu, poetiku, literárnu historiografiu a moderné porovnávacie štúdiá. Výskum nasmeroval k zvyšovaniu exaktnosti vedeckého prostredia, definovaniu predmetu literárnej vedy, k precizovaniu literárnovedných pojmov a kategórií. Zásadným spôsobom prispel k novej metodologickej kvalite slovenskej literárnej vedy a výskumu svetových literatúr. Ako teoretik a prekladateľ z iných literatúr reagoval na podnety európskeho vedeckého myslenia, predovšetkým ruského formalizmu a českého štrukturalizmu v zmysle metodologických a terminologických východísk vlastných vedeckých prác na poli literárnej avantgardy, štrukturalizmu a historickej poetiky: *Vývin slovenského verša* (1939), prepracované *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej* (1949, 1966, 1968), *Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry* (1944), *Problémy literárnej vedy včera a dnes* (1964), *Avantgarda 38* (1969), *Literárna história a historická poetika* (1973) a i. V dramaticky meniacich sa spoločenských situáciách a politických režimoch bývalého Československa počas turbulentného 20. storočia bol však nútený svoje prevratné vedecké názory často obhajovať a v najťažších dobách fašizmu i komunizmu dokonca dočasne korigovať svoje občianske a vedecké postoje.

Moderné ambície M. Bakoš začlenil nielen do metodologického podložia svojich vedeckých prác, ale výskumné zámery realizoval aj ako zakladateľ a prvý riaditeľ Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV (1964 – 1972). Na nezvyčajnú silu jeho osobnosti, intelektu a tvorivosti si dodnes spomínajú mnohí z niekdajších aspirantov, ktorí sa ako mladí vedci formovali na pôde ústavu. Napríklad Ladislav Franek v štúdiu *Slovenská literárna veda a Mikuláš Bakoš* konštatuje, že zhodnotiť prínos a mimoriadne široký ohlas vedeckého odkazu M. Bakoša stojí pred súčasnou literárnou vedou ako neľahká úloha. Podnety jeho originálneho a kritického vedeckého myslenia prirovnáva k inej významnej osobnosti slovenskej literárnej vedy 20. storočia – k romanistovi Jozefovi Felixovi, Bakošovmu rovesníkovi a kolegovi (Franek, 2016, s. 29 – 40).

Zložitosť komplexného spracovania vedeckého odkazu M. Bakoša spočíva v širokom interdisciplinárnom zábere tohto humanitného vedca, v mnohostrannosti jeho literárnovednej práce a záujmov, ktoré by však zároveň mohli byť akýmsi „kľúčom“ k uchopeniu a systematickej recepcii jeho diela. Možno ho označiť tak za slovackistu, rusistu či „svetovistu“, na pôde literárnej vedy vystupoval nielen ako literárny teoretik a historik, ale v neposlednom rade aj ako translátológ a excelentný prekladateľ vedeckých textov s akcentom na integrovanie moderných metodologických a terminologických aspektov literárnovedného výskumu na Slovensku. Staršiu i novšiu reflexiu Bakošovho diela možno podľa toho rozdeliť na komparatistickú

(D. Ďurišin), metodologicko-teoretickú a historickú (O. Čepan, M. Harpáň, J. Pašteka, V. Mikula, R. Gáfrik), štrukturalistickú (N. Krausová, P. Zajac, J. Bakoš, J. Števček, F. Matejov, P. Michalovič, D. Teplan), verzologickú (I. Hrušovský, L. Franek), terminologickú a translatologickú (S. Pašteková) či zameranú na teoretické otázky literárnej moderny a avantgardy (I. Cvrkal, P. Bunčák, M. Hamada, M. Tomčík).

Ilustratívnym príkladom v uvedenom zmysle môže byť číslo časopisu pre výskum svetovej literatúry *Slovak Review* (1/1994), v ktorom vyšli tri ťažiskové štúdie o vedeckom odkaze M. Bakoša pri príležitosti jeho nedožitých osemdesiatych narodenín z pera Pavla Winczera, Ivana Cvrkala a Viliama Marčoka. V úvahe *Mikuláš Bakoš – prínos, historické zaradenie, vývinové hranice* sa P. Winczer vyjadruje k viacerým podstatným faktom Bakošovej osobnosti a vedeckého diela v duchu dobových súvislostí po páde komunistického režimu: „... keď si ľudia aj inštitúcie v zmenených podmienkach nanovo hľadajú opodstatnenie, a práve preto sa vracajú k svojim koreňom, prihlasujú sa k pôvodným východiskám, ešte nedeformovaným mocensko-ideologickými tlakmi. Za takejto situácie si ako obnovené pracovisko – Ústav svetovej literatúry SAV – pripomíname Mikuláša Bakoša, zakladateľa, riaditeľa (1964 – 1972) a najvýznamnejšiu vedeckú osobnosť pôvodného Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV [...] Orientoval nás na scientizmus, t. j. analytický výskum literárnych textov a procesov, učil nás úsiliu o presné myslenie a vyjadrovanie, o pojmoslovnú precíznosť a podloženosť našich tvrdení. Dbal o jasné metodologické a teoretické vedomie. Bolo to dôležité najmä v čase po simplifikáciách poznačenej teoretickej reflexii, keď si naša disciplína v relatívne slobodnejších 60. rokoch druhej polovice storočia znovu hľadala prístupy adekvátne jej predmetu“ (Winczer, 1994, s. 60 – 61). Oceňoval nielen široký teoreticko-metodologický, resp. štrukturalistický rozmer Bakošových výskumov, ale tiež literárnohistorický nadhľad, na základe ktorého chápal literárny vývin ako nadnárodný celoeurópsky proces, a preto akcentoval potrebu skúmať ktorúkoľvek inonárodnú literatúru v kontexte slovenskej kultúry a v sústreďení sa na systémove javy.

Na aktivity M. Bakoša ako teoretika literárnej avantgardy, od tridsiatych rokov minulého storočia spojených hlavne s umeleckým hnutím slovenského nadrealizmu (jeho štúdie, články, edičná činnosť), poukazuje I. Cvrkal v príspevku *Z názorov Mikuláša Bakoša na modernu a avantgardu*. Pripomína, že M. Bakoš paralelne budoval princípy novej literárnovednej metodológie, pričom vychádzal z niektorých prejavov európskeho avantgardného umenia, z hnutia ruských formalistov a podnetov českého štrukturalizmu. Pre jeho koncepciu avantgardy bolo príznačné prepojenie vedeckej a umeleckej avantgardy, realizované v rámci *Spolku pre vedeckú syntézu* (1937), názorovo vyhranej skupiny slovenských básnikov-nadrealistov, výtvarníkov a intelektuálov s organizovaním vedeckých podujatí a publikovaním vedeckých zborníkov a monografií. V teoretických podnetoch si u M. Bakoša prioritné miesto uchovávala ruská formálna metóda (B. Ejchenbaum, R. Jakobson a ďalší), ktorá podľa I. Cvrkala spätne účinkovala ako kľúč k novým aspektom literárnej vedy i pri formovaní názorov na slovenskú avantgardu (Cvrkal, 2014, s. 69 – 71). V tejto súvislosti autor štúdie ďalej upozorňuje na jeho pozoruhodné názory na rozdielnosť formalizmu a štrukturalizmu a ich osobité prepojenie. Podľa M. Bakoša je „štrukturalizmus v podstate iba iné pomenovanie pre teoretický systém, vypracovaný formalistami [...] Formalizmus sa uplatnil v literárnej vede a štrukturalizmus zase hlavne v jazykovede. Oba sa vyvinuli v inej dobe, prostredí a odlišnej vedeckej situácii“ (pozri Bakoš, 1969, s. 151). V Bakošovej vedeckej koncepcii I. Cvrkal oceňuje jeho

„kolektívne“ poňatie vedy ako paralely medzi vedeckou syntézou, viedenským scientizmom, Pražským lingvistickým krúžkom a ruskou formálnou školou. Prísny literárnovedný scientizmus založil na odmietaní pozitivizmu, psychologizmu a idealistických predstáv vo vedeckej práci. I. Cvrkal pripomína, že najvýznamnejšími Bakošovými počinmi na pôde novozaloženého Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV bolo zorganizovanie medzinárodnej vedeckej konferencie *Problémy literárnej avantgardy* (1965) a publikovanie syntetickej monografie *Avantgarda 38* (1969). Na tieto významné aktivity nadviazal v deväťdesiatych rokoch samotný I. Cvrkal ako vedúci riešiteľ niekoľkoročného kolektívneho grantového projektu *Dejiny európskych literatúr 20. storočia* (1998 – 2000), ktorý vyvrcholil medzinárodnou vedeckou konferenciou *Európske literárne avantgardy 20. storočia* (1999) a neskorším vydaním rovnomeného zborníka (2005).

Naopak, Viliam Marčok v polemickej štúdii *Mikuláš Bakoš a štrukturalizmus* poukazuje na Bakošov komplikovaný dobový vzťah k štrukturalizmu, presnejšie na rozporuplné vnímanie tohto vzťahu v dobovom kontexte jeho súčasníkmi. Podľa autora štúdie bol M. Bakoš na jednej strane vnímaný ako zakladateľ a najdôslednejší realizátor slovenského literárnovedného štrukturalizmu, na druhej strane sa tým údajne usiloval istú slovenskú „závislosť“ na ňom „prekryť“ uvádzaním odkazu ruského formalizmu do povedomia slovenskej literárnej vedy (Marčok, 1994, s. 79 – 84). Túto skutočnosť komentuje aj Anton Popovič v práci *Štrukturalizmus v slovenskej vede* (1970) ako snahu o zvýraznenie „nezávislosti“ slovenského štrukturalizmu na českom práve v čase, keď sa odohrával zápas o zrovnoprávenie oboch národov vo vtedajšej federácii. Prezentovanému Popovičovmu názoru podľa V. Marčoka síce nahrávajú spoločné antipositivistické postoje a personálne zastúpenie (prednášky J. M. Kořínka, J. Mukařovského, R. Jakobsona a P. Bogatyriova), evokujúce ontologicko-genetickú zhodu medzi slovenským a českým štrukturalizmom. Na druhej strane však pri hlbšej konfrontačnej analýze oboch smerov V. Marčok upozorňuje na nevyhnutnosť konfrontácie názorov M. Bakoša a F. Vodičku, z ktorých prvý bol predovšetkým teoretikom a metodológom a druhý bytostne literárnym historikom. V súvislosti s Bakošovou prácou *Vývin slovenského verša* (1939) však V. Marčok upozorňuje na Bakošov trvalý záujem o historickú poetiku, ku ktorému podnety našiel nepochybne u ruských formalistov: „Ruský formalizmus je evidentný v Bakošových názoroch na vývin literatúry vo viacerých momentoch. Jedným z nich je záujem o vytvorenie systematickej historickej poetiky, ktorej jadro v zmysle odkazu A. N. Veselovského mal tvoriť výskum premien žánrových foriem ako základných tvarov vývinu a nositeľov jeho kontinuity. Aj pre Bakoša sú druhy a žánre ako najvyššie tvarové entity zdrojom a základňou literárneho vývinu...“ (Marčok, 1994, s. 83). Zároveň V. Marčok upozorňuje na fakt, že ruský formalizmus v súčasnosti vystupuje z tieňa štrukturalizmu a začína sa skúmať ako osobitý a veľmi podnetný fenomén (s. 84, pozri aj Popovič, 1970, s. 66).

Reflexia Bakošovej osobnosti a vedeckého diela z pera staršej generácie slovenských literárnych vedcov, jeho súčasníkov či „odchovancov“ sa koncentruje prevažne do obdobia sedemdesiatych až osemdesiatych rokov minulého storočia, spojených s reakciou na predčasný odchod tohto výnimočného literárneho vedca a zakladateľa Ústavu svetovej literatúry jazykov. Následne záujem ožíva začiatkom deväťdesiatych rokov po ideologickom uvoľnení v spoločnosti a pripomínaní si dvadsiateho výročia úmrtia M. Bakoša, do istej miery súvisiacej i s faktom rozdelenia Literárnovedného ústavu na dva samostatné ústavy slovenskej a svetovej literatúry. V spomínanom období posledných troch desaťročí 20. storočia literárna veda reflektuje

predovšetkým Bakošove výskumy v oblasti literárnej avantgardy, historickej poetiky, ako aj literárnovednej komparatistiky a recepcie inonárodných literatúr v slovenskej kultúre. Po roku 2000 sa mladší predstavitelia našej literárnej vedy orientujú viac na Bakošov vzťah a prínos k štrukturalizmu v slovenskom vedeckom prostredí.

V nasledujúcich riadkoch nášho uvažovania sa výberovo zameriame na viaceré prístupy recipovania Bakošovho odkazu v zmysle dobovo tých najzásadnejších. K nim nepochybne patrí prístup, ktorý si zvolil renomovaný slovenský literárny vedec Oskár Čepan v úvahe *Štatút literárneho vedca* (1984). Kolegu M. Bakoša vníma ako nesporne inšpirujúcu a znepokojujúcu osobnosť, uprednostňujúcu racionálny pohľad pred emocionalitou s občas až neosobne mrazivou logikou myslenia. Bakošove kritériá a metodologické princípy boli podľa neho oporou pri budovaní progresívnej slovenskej literárnej vedy. Vystupoval proti skostnatenému pozitivismu, bibliografickému faktografizmu a ekletizmu aj vďaka teoretickej blízkosti k ruskému formalizmu a pražskému štrukturalizmu. Za hlavné kritériá Bakošovho štatútu exaktnej vedy O. Čepan považuje systém integrácie teoreticko-metodologických aspektov interdisciplinárnosti, historizmu a komparatistiky. Nadväzuje tak na svoje skoršie úvahy z publikovaného textu *Literatúra – systém a dejiny* (1972), kde Bakošovu metodológiu metaforicky prirovnáva k zákonitostiam fungovania vesmírnych telies a naznačuje tak jeho vzťah k exaktnej podstate prírodných vied.

Podobne slovakista a germanista Ivan Cvrkal v štúdiu *Prínos Mikuláša Bakoša do slovenskej vedy, literatúry a kultúry* opätovne pripomína, že „Bakoš svoje literárne a kultúrne aktivity nekoncentroval len na vývin slovenskej literatúry. Intenzívne sledoval aj európsku literárnu situáciu, najmä avantgardné hnutia. Podnetne zasiahol do diskusií o slovenskom nadrealizme, ako autonómnom prejave nadnárodného surrealizmu“ (Cvrkal, 2002, s. 183). Jeho vedecská orientácia bola inšpirovaná predošlým záujmom o ruskú formálnu metódu, ruský futurizmus, francúzske avantgardné umenie, ako aj neskorší český štrukturalizmus. Z uvedených dôvodov vlastnú literárnohistorickú a teoreticko-analytickú metodológiu doplnil o komparatívny rozmer skúmania vzťahov domácej literatúry k inonárodným literatúram a kultúram predovšetkým vo svojich zrelších vedeckých dielach.

Rovnako teoretik literárnej komparatistiky Dionýz Ďurišin v ťažiskovej štúdiu *Počiatky záujmu o medziliterárne vzťahy v diele Mikuláša Bakoša* (1984) mapuje zložitý, no zároveň v podstate prirodzený vývin Bakošovho vzťahu k medziliterárnemu procesu v súvislosti s recepciou inonárodných literatúr v slovenskej kultúre, s otázkou literárnej historiografie, periodizácie dejín a literárneho kánonu, systemizácie vedeckej terminológie a exaktnejšej metodológie vedeckého výskumu v kontexte svetovej literárnej vedy. Ďurišin následne syntetizuje široký vedecký záber M. Bakoša, uvažuje o dvoch významných momentoch v procese Bakošovho záujmu o cudzie literatúry. Ako prvú predstavuje literárnohistorickú motiváciu, zacielenú na rekonštrukciu dejín slovenskej literatúry, na jej vývinovú dynamiku, konkrétne formy a vzťahy slovenskej literatúry k iným literatúram. Primárne prejavoval záujem o českú literatúru, vzhľadom na spoločensko-politický priestor minulosti, následne o literatúru maďarskú a širší európsky kontext. Na základe toho sa formuje jeho pohľad orientovaný „ponad“ národné literatúry k vnímaniu medziliterárneho procesu. Teoretické a metodologické východisko tohto aspektu podporili podnety OPOJAZ-u a Bakošova osobná vedecká skúsenosť v rámci spolupráce s Pražským lingvistickým krúžkom. K jeho teoretickému záujmu o otázky medziliterárnosti objektívne prispel trvalý a premyslený výklad postojov ruskej formálnej

školy, ktorý vyústil do publikovania prekladového výberu niektorých statí predstaviteľov tohto hnutia pod názvom *Teória literatúry* (1941, 1971). Druhú motiváciu Bakošovho skúmania cudzích literatúr D. Ďurišin označuje pojmom medziliterárnej interakcie: otázky kontinuity a diskontinuity literárneho procesu v zmysle odhaľovania implementácie cudzorodých prvkov v rámci historicko-genetického vývinu jednotlivých diel a literárnych celkov. V duchu vedeckých záujmov o slovensko-inonárodné vzťahy M. Bakoš nevystupoval ako komparatista v tradičnom ponímaní, na základe postulátov ruskej formálnej školy sa usiloval o vytvorenie systému literárneho diela a literárneho procesu v zmysle teoretických pokusov o „spojenie“ diachrónneho a synchrónneho aspektu.

Z pohľadu teoretika poézie na Bakošovu vedeckú metodológiu nazerá Milan Hamada v stati *Básnická avantgarda a moderné filozofické myslenie* (1993). S odstupom rokov hodnotí Bakošov formalisticko-štrukturalistický prístup k literárnej avantgarde z polovice minulého storočia. Spočíva podľa neho v Bakošom presnom vymedzení metodologickej kompetencie v prístupe k umeleckému textu, v našej kultúre dlhodobo neobvyklom, a tiež v jeho prepojení s moderným filozofickým prístupom scientizmu Viedenského krúžku. Autor štúdie tak odkazuje na Bakošove interdisciplinárne aktivity v Spolku pre vedeckú syntézu, založeného už v roku 1937, ktorý spájal mladých antitradicionalisticky zameraných humanitných vedcov, reagujúcich na podnety súdobej svetovej vedy. Spolok združoval odborníkov z viacerých disciplín. Za filozofiu to bol I. Hrušovský, za literárnu vedu a estetiku M. Bakoš, M. Považan a K. Šimončík, za jazykovedu E. Paulíny, L. Novák, J. Ružička, národopis zastupoval A. Melicherčík, umenovedu J. Dubnický, významnými zahraničnými spolupracovníkmi boli P. Bogatyriov a J. M. Kořínek. Za približne štvorročné pôsobenie spolku (1937 – 1940) odznelo množstvo interdisciplinárnych prednášok a diskusií na zásadné teoreticko-metodologické témy. Z filozofického aspektu azda najkomplexnejšie o činnosti spolku písal filozof Vladimír Bakoš vo viacerých prácach, k posledným patrí článok *Filozofia na pôde Vedeckej syntézy (k 70. výročiu založenia)* z roku 2007, kde poukázal na prepojenosť Vedeckej syntézy s teoretickými postulátmi Viedenského a Pražského lingvistického krúžku. Z metodologického hľadiska vyzdvihol predovšetkým podnety štrukturalizmu pre modernú slovenskú literárnu vedu.

Verzológ a zároveň komparatista Ladislav Franek v polemickej úvahe *Ruská formálna metóda na Slovensku (včera a dnes)* zdôraznil, že „využitie formálnej metódy a jej výdobytkov sa z hľadiska súčasných potrieb literárneho skúmania posledných rokov na Slovensku nedostáva na program dňa. Spoločensko-ideologický tlak na vecnosť prístupu k literatúre sa v našom prostredí v istých obdobiach prejavoval tak silne, že nástup nových, viac preferovaných myšlienkových prúdov a tendencií bol schopný vylúčiť z obzoru poznania významné dedičstvo, aké predstavovala vo svojom čase formálna metóda. A to aj bez ohľadu na jej nezanedbateľný prínos pre celkový vývin vedeckého myslenia o literatúre. V tejto súvislosti sa podľa neho vynára otázka, do akej miery je tento prínos podnetný aj pre súčasnosť, čo z dedičstva zostalo naďalej platné alebo v čom možno naň produktívne nadviazať. O to väčšmi, že tvorivý základ formálnej metódy, ako je známe, sa v dobách jej najväčšieho rozkvetu vyznačoval jednotnou platformou, ktorá mala za úlohu prekračovať hranice národnej literatúry, špecifickosť jej historických znakov v jej nadnárodnom rámci. Už svojím zacielením na literárny fakt v jeho vývinových premenlivých podobách mala ambíciu rozšíriť pohľad na literatúru, zaviesť do jej skúmania materiálovo dokázateľné a overiteľné pojmy ako systém a štruktúra“ (Franek, 2012,

s. 106). Pripomenul tiež, že na Slovensko sa formálna metóda dostala už v tridsiatych rokoch minulého storočia vďaka spomínanému Bakošovmu prekladu statí formalistov v knižnej antológii *Teória literatúry*. Jeho primárnym teoreticko-analytickým postupom bolo (podobne ako u viacerých ruských formalistov) prepojenie poetiky a literárnej histórie inovatívnym pojmom *historická poetika*.

Istotne sa v našej reflexii oplatí pozastaviť aj pri originálnej úvahe literárneho a divadelného vedca a estetika Júliusa Pašteku *Mikuláš Bakoš (1914 – 1972), literárny vedec a prekladateľ*, ktorá vyšla len nedávno, konkrétne v roku 2015. Vyjadril v nej pozoruhodné názory na vedeckú osobnosť i dielo M. Bakoša, ktorého roky poznal osobne i pracovne. Vnímal ho ako kontroverznú osobnosť, vynikajúceho vedca s racionálnym myslením, zakladateľa slovenského literárnovedného štrukturalizmu, ktorý okolo seba sústreďoval len kvalifikovaných odborníkov, no počas života platil daň ideologickým tlakom viacerých režimov, čo sa odrazilo v jeho svojho druhu vedeckom dogmatizme. Mimoriadne ocenil peripetiami sprevádzané vydanie Bakošovej prekladovej antológie vedeckých textov ruských formalistov *Teória literatúry*. Za mimoriadny počin pre slovenskú literárnu vedu označil tiež organizovanie medzinárodnej vedeckej konferencie *Problémy literárnej avantgardy* v Smoleniciach (1965) a publikovanie syntetickej monografie *Avantgarda 38* (1969).

K najzásadnejším príspevkom k reflexii vedeckého diela M. Bakoša nepochybne patrí zborníková práca *Československý štrukturalizmus a Viedenský scientizmus* (1992). Štúdie vedcov z novodobého pohľadu zhodnocujú význam a vedecký záber M. Bakoša, osobitne sú zamerané na reflexiu jeho bádateľskej činnosti v rámci teórií ruského formalizmu, viedenského scientizmu, slovenského štrukturalizmu a literárnej avantgardy. Ilustratívnym medzičlánkom k uvedenej reflexii je príspevok Jána Števéčka *Mikuláš Bakoš – medzi formalizmom a štrukturalizmom*, publikovaný v uvedenej práci v nemčine (pozri Števéček, 1992) a paralelne v tom istom roku v slovenčine na stránkach literárneho časopisu *Romboid*. J. Števéček píše o Bakošovej vedeckej metodológii z pohľadu uvoľnenej ideológie a vedeckého myslenia po roku 1989: „Po odstupe času sa môžeme a vlastne aj musíme na otázku možností jednotlivých prúdov v rámci tohto hnutia pozrieť aj pragmaticky, to jest nakoľko výsledky štrukturalizmu, resp. formalizmu zapadajú do dnešných úsilí literárnej vedy. Tu treba konštatovať, že literárnovedný štrukturalizmus je v podaní Jana Mukařovského tridsiatych a štyridsiatych rokov a Romana Jakobsona nepretržite náukou teoreticky svojím spôsobom totalizujúcou, podávajúcou úplný výklad literárneho diela a literárneho diania. Ak sa naproti tomu pozrieme na výsledky formalistických (resp. menej totalizujúcich) výskumov, medzi ktoré zaraďujeme v zásade i Bakošovo dielo, zo stanoviska súčasných literárnovedných, skutočných i možných syntéz, musíme nevyhnutne dôjsť k záveru, že ich čiastkový dosah (imanentný pohľad na vývin verša, vývin žánrov, komparatistika) sa môže stať zložkou nových teoretických celkov, smerujúcich k literárnovednej syntéze“ (Števéček, 1992, s. 33).

Pre súčasnú slovenskú vedu je mimoriadne významná už spomínaná zborníková publikácia *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda* (2016). V reflexii bádateľského prínosu M. Bakoša zahŕňa okrem teoretických štúdií renomovaných odborníkov zo Slovenska i Českej republiky podrobný a veľmi precízny bibliografický súpis Bakošových vedeckých prác, odborných prekladov, ako aj teoretických textov, venovaných výskumu jeho života a diela. Obráz vedca dokrešľuje výber z Bakošovej korešpondencie, spomienkové materiály jeho súčasníkov i nasledovníkov, dobové fotografie a rôznorodé ideologicky motivované

ohlasy na vydanie knižnej antológie *Teória literatúry*, vnímanej v istých obdobiach vývinu slovenskej spoločnosti veľmi kontroverzne.

Úvodná štúdia z pera dcéry M. Bakoša, známej divadelnej vedkyne Zuzany Bakošovej-Hlavenkovej, približuje nielen pre mnohých dnes neznáme zložité peripetie otcovho života a diela, pozoruhodné rodinné okolnosti i priateľské väzby, ale zhodnocuje aj jeho profesionálnu činnosť a svetonázorové postoje v premenách času. Od mladých rokov prejavoval intenzívny záujem o literatúru, filozofiu a humanitné vedy, avšak pri turbulentných zmenách politických režimov a štátnych ideológií v priebehu 20. storočia na Slovensku nebolo vždy jednoduché sa v povolani literárneho vedca realizovať slobodne a nezávisle. M. Bakoš vyštudoval literárnu vedu a estetiku na Filozofickej fakulte v Bratislave a vrhol sa do víru literárnej práce, už v gymnaziálnych časoch úzko spojenej s priateľom Klementom Šimončíčom, ktorý neskôr emigroval do USA. Ako pripomína autorka štúdie, ich spoločný záujem o kultúru a umenie vyústil do pomaturitnej cesty po Francúzsku, ktorá predurčila Bakošovu neskoršiu spolupatričnosť ku slovenskému básnickému nadrealizmu (R. Fabry, Š. Žáry a i.). Veľký význam malo jeho krátke nedokončené štúdium na Vysokej škole obchodnej v Prahe, keďže mladý M. Bakoš pobyt v metropole využil predovšetkým na kontakt s umeleckým a divadelným prostredím. Zásadným momentom však bolo jeho vtedajšie zoznámenie sa s Janom Mukařovským a Pražským lingvistickým krúžkom, ktoré ho definitívne posunulo na pozíciu literárnovedného štrukturalizmu. V osobnom styku s Romanom Jakobsonom si zároveň osvojil myšlienky ruského formalizmu, ktoré považoval za nevyhnutné teoretické podložie pre posilnenie exaktnosti v tom čase veľmi eklektickej slovenskej literárnej vedy (viac pozri Bakošová-Hlavenková, 2016).

Reflexia Bakošovho vedeckého myslenia, jeho nesporného prínosu pre oblasť modernej literárnej vedy na Slovensku je v našom kontexte je nevyhnutná, odhliadnuc od niektorých jeho ideologických názorov a postojov minulosti, vynútených pravdepodobne nepriaznivými dobovými okolnosťami. Z odstupom desaťročí a v duchu dnešného samozrejme vnímania slobody slova a vedeckého skúmania sa môžeme len dohadovať, nakoľko boli jeho niekdajšie marxistické pozície skutočným vnútorným presvedčením a do akej vynútením ústupkom pod existenčným tlakom na neho a jeho rodinu. M. Bakoš sám o sebe hovoril ako o ľavičiarovi, čo vysvetľuje aj jeho blízkosť k umeleckej avantgarde, ktorá (osobitne jej konštruktivistická línia) bola vždy spoločensky a politicky angažovaná. V dramaticky meniacich sa politických režimoch a ich protichodných ideologických stanoviskách v priebehu 20. storočia na Slovensku bol M. Bakoš nútený neraz obhajovať myšlienky formalistov a ich nesporný význam pre rozvíjanie slovenskej literárnej vedy, čo sa odrazilo aj na dobovej recepcii a osudoch spomínanej antológie. Za prvej Československej republiky boli u nás formalisti odmietaní ako „sovietski autori“, hoci vo vtedajšom ZSSR boli marxistickou literárnou vedou tvrdo kritizovaní a prenasledovaní. Za vojnového ľudáckeho režimu, keď bola antológia stiahnutá z obehu, musel M. Bakoš zápasť s napádaním na jej účasti a spoluautorstve vedcov židovského pôvodu, predovšetkým R. Jakobsona, s ktorým výber pripravoval a ktorý pred nastupujúcim fašizmom v Európe emigroval do USA. Po druhej svetovej vojne a postupnom ovládnutí vedeckého prostredia komunistickou ideológiou boli u nás ruskí formalisti striktne odmietaní ako priekopníci imanentného prístupu k literárnemu textu bez ideologickej a spoločenskej angažovanosti.

Na formovanie vedeckých postojov mladého M. Bakoša mal okrem R. Jakobsona významný vplyv aj český štrukturalista J. Mukařovský, ktorý v rokoch 1930 – 1937 pôsobil na Slovensku, presnejšie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde viedol Estetický seminár. Zaujímal sa o slovenskú vedu, kultúru a umenie, svojich študentov, medzi ktorých patrili aj M. Bakoš, viedol k analytickému a exaktnému mysleniu. Reflektoval myšlienky ruských formalistov, no predovšetkým rozvíjal teoretické pozície štrukturalizmu pri skúmaní literárnych, dramatických, filmových či výtvarných diel. Od tých čias oboch vedcov spájalo hlboké priateľstvo, intenzívne kontakty a dlhoročná spolupráca. V štúdiu *Jan Mukařovský a Mikuláš Bakoš* jej autor Ondřej Sládek konštatuje: „Značný podíl na tom mělo nejen to, že oba měli živý zájem o vědu a umění, ale také skutečnost, že co se týče typu osobnosti, byli si do jisté míry velmi podobní. Oba byli přísní racionalisté, oba se kriticky stavěli vůči jakékoli nepromyšlenosti, nedůslednosti a nesystematičnosti, a to jak ve vědě, tak v životě“ (Sládek, 2016, s. 65). Podobne Tomáš Hoskovec v úvahe *Současnost strukturalismu* upozorňuje na aktuálnosť podnetov štrukturalizmu pre modernú literárnu vedu, ktoré však treba reflektovať adekvátne historicky ako program, formulovaný v istej dobe a konkrétnymi vedeckými osobnosťami. V Česku to bol predovšetkým spomínaný J. Mukařovský a na Slovensku M. Bakoš, ktorí postavili výklad umeleckých textov, resp. celých dobovo kanonizovaných textových korpusov na skúmaní ich štruktúry ako stretu výrazu a obsahu a zároveň na ich zasadzovaní do teoretického či literárnohistorického systému: „Objektivita strukturalizmu spočíva v tom, že každou interpretaci pojímá jako strukturní rozbor celku, a to rozbor s nadindividuální závazností uvnitř jistého historicky daného kolektivu, vázaného jistím souborem norem a hodnot“ (Hoskovec, 2016, s. 58).

Bakošovo nadväzovanie na podnety ruského formalizmu a českého štrukturalizmu, ako aj jeho vysoká schopnosť vedeckého myslenia a zovšeobecňovania vyústili v šesdesiatych rokoch do nového okruhu teoreticko-metodologických a historiografických otázok. V ťažiskovej práci *Literárna história a historická poetika* (1973) sa usiluje o vytvorenie koncízneho systému literárnej vedy na báze exaktnej terminológie, označovaného pojmom *historická poetika*. Ten uplatňoval tak vo svojom chápaní vzťahu autora a textu, slohového vývinu a žánrovo-druhovej diferenciácie, ako aj v oblasti synchronných a diachrónnych aspektov literárneho procesu, modernej komparistiky, medzikultúrnej výmeny a literárnej komunikácie. Róbert Gáfrik v úvahe *Mikuláš Bakoš a osud ruského formalizmu na Slovensku* mapuje zložitú reflexiu formálnej školy v prostredí slovenskej literárnej vedy 20. storočia, keď potrebu scientistickej orientácie výskumu presadzoval práve M. Bakoš. Jeho vzťah k myšlienkam ruského formalizmu sa v tridsiatych rokoch realizoval cez štúdium veršového systému slovenskej literatúry 19. a 20. storočia až k teoretickým otázkam básnického nadrealizmu. Mimoriadnym počínom pri sprostredkovaní literárnovednej metodológie moderného typu bolo jeho vydanie spomínanej antológie vybraných štúdií predstaviteľov formalizmu, ktorej opodstatnenosť bol nútený obhajovať v rozličných ideologicky sa meniacich režimov bývalého Československa. Dramatické peripetie dobového vnímania Bakošovho moderného uvažovania o literatúre poznačili jeho vedeckú osobnosť a v konečnom dôsledku mali dosah i na jeho zdravie a predčasný odchod. V súvislosti s recepciou ruského formalizmu však zanechal množstvo zásadných impulzov pre slovenskú verzológiu, poetiku, literárnu historiografiu a moderné porovnávacie štúdiá (pozri Gáfrik, 2016).

Jubilejný zborník o živote a vedeckom odkaze M. Bakoša analyzuje nielen jeho vzťah k teoretickým názorom ruského formalizmu a českého štrukturalizmu či nesporný prínos pre oblasť slovenskej básnickej avantgardy, verzológie a textológie. Za rovnako dôležitý autori štúdií označujú jeho prínos v oblasti literárnej historiografie. Ako významná sa v tomto prípade ukazuje už spomenutá monografia *Literárna história a historická poetika*, kde M. Bakoš uchopil zložitú dynamickú štruktúru literárneho procesu, ktorej základ tvoria literárne prúdy, smery, žánrové formy a faktory ich dobovej výmeny. Publikácia fundovane zhodnocuje zásadné podnety Bakošovho uvažovania pre modernú literárnu vedu v duchu jeho pluralitnej vedeckej koncepcie – *historickej poetiky*, ktorú chápal ako syntézu štrukturálneho a historického prístupu k literárnym javom (prepojenie synchrónneho a diachrónneho aspektu vo výskume literatúry, otázky periodizácie literárneho procesu a významu umeleckého kánonu). Bakošov široký interdisciplinárny prístup k ťažiskovým oblastiam literárnej vedy (metodologické koncepcie výskumu, literárnovedné termíny a kategórie) vo významnej miere umožnili vybudovať exaktné teoretické predpoklady pre podobu súčasnej literárnej vedy integráciou postupov viacerých humanitných disciplín. Výsledkom ďalšieho výskumu Bakošovho diela by preto mala byť komplexná reflexia ruského formalizmu, jeho metodologického prínosu pre slovenské literárnovedné prostredie na základe hĺbkovej analýzy vedeckých prác M. Bakoša a ich domácej či medzinárodnej recepcie.

Záverom je teda zrejmé, že uspokojuje komplexná a systematická reflexia bádateľského prínosu M. Bakoša ako mnohodomenzionálnej vedeckej osobnosti v slovenskom literárnovednom prostredí doteraz nerezonuje. A to aj napriek tomu, že jeho mimoriadny vedecký odkaz si nepochybne zaslúži pozornosť a má aj dnes ambíciu významne prispieť k širšiemu skúmaniu historických, kultúrno-spoločenských a metodologických aspektov modernej literárnej vedy na Slovensku. Avšak práve tento mnohostranný a neuchopiteľný vedecký záber slovenského bádateľa možno zároveň hodnotiť z aspektu povestnej „druhej strany mince“. A pracovať tak s hypotézou, že práve táto vzácna Bakošova multidimenzionalita, hoci do značnej miery znemožňuje monotematické monografické uchopenie (čo zjavne ani nie je v silách jedného autora), môže byť tým relevantným kľúčom ku skúmaniu tohto významného vedca v kontexte doby a jeho prínosu pre modernú literárnu vedu na Slovensku. Keďže vedecké dielo a humanitné aktivity M. Bakoša nemožno vtesnať do priestoru jednej publikácie, treba oceniť rôznorodosť reflexie jeho odkazu z pera kolegov, žiakov, nasledovníkov i kritikov do najrozličnejších zborníkových či časopiseckých foriem. Prezentovanie rozmanitosti aspektov vnímania Bakošovho diela vo vzájomnom zrkadlení, dopĺňaní sa a interakcii metodologických prístupov, polemík i nesporného novátorstva dynamicky pokračuje svoju dobu ako otvorený koncept vedeckého myslenia. Ak teda dnes konštatujeme, že systematický výskum vedeckého diela M. Bakoša v slovenskom vedeckom prostredí absentuje, nie je to azda ignorovanie či prejav neúcty k tomuto veľikánovi slovenskej literárnej vedy, ale hlboký rešpekt k šírke a významu jeho bádateľského záberu (ako to naznačuje už samotná koncepcia jeho rannej iniciatívy v Spolku pre vedeckú syntézu). Bakošov odkaz založený na odvážnom prekračovaní hraníc humanitných vedeckých disciplín a vnímaní sveta naprieč spoločenskovednými odbormi (literárna veda, lingvistika, filozofia, sociológia, psychológia, vedy o kultúre a umení atď.) sa napokon javí ako ideálna metodologická koncepcia, o ktorú sa usilujú všetci vedci, hoci každý z nich reflektuje podobu sveta primárne cez prizmu vlastného odboru. Význam vedeckej osobnosti a diela M. Bakoša tak možno

azda seriózne obsiahnuť len v rámci tímovej výskumnej spolupráce odborníkov z najrozličnejších vedeckých oblastí.

LITERATÚRA

- BAKOŠ, Ján – MICHALOVIČ, Peter (eds.). 1992. *Československý štrukturalizmus a viedenský scientizmus*. Bratislava: Stimul, 1992. ISBN 80-85697-04-1.
- BAKOŠ, Mikuláš. 1941. *Teória literatúry. Výbor z „formálnej metódy“*. Trnava: Fr. Urbánek a spol., 1941.
- BAKOŠ, Mikuláš. 1969. *Avantgarda 38. Štúdie, články, dokumenty*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1969.
- BAKOŠ, Mikuláš. 1971. *Teória literatúry. Výber z formálnej metódy*. 2. vyd. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1971.
- BAKOŠ, Vladimír. 2007. Filozofia na pôde Vedeckej syntézy (k 70. výročiu založenia). *Filozofia*, 2007, roč. 62, č. 10, s. 853 – 869.
- BAKOŠOVÁ-HLAIVENKOVÁ, Zuzana. 2016. Magnetické polia literatúry a umenia a ich osamelý bežec M. B. In: TEPLAN, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016, s. 9 – 25. ISBN 978-80-558-0993-9.
- CVRKAL, Ivan. 1994. Z názorov Mikuláša Bakoša na modernu a avantgardu. *Slovak Review*, 1994, roč. 3, č. 1, s. 69 – 78. ISSN 1335-0544.
- CVRKAL, Ivan. 2002. Prínos Mikuláša Bakoša do slovenskej vedy, literatúry a kultúry. *Slovak Review*, 2002, roč. 11, č. 2, s. 183 – 185. ISSN 1335-0544.
- ČEPAN, Oskár. 1972. Literatúra – systém a dejiny. *Slovenská literatúra*, 1972, roč. 19, č. 5, s. 500 – 506.
- ČEPAN, Oskár. 1984. Štatút literárneho vedca. *Slovenská literatúra*, 1984, roč. 31, č. 2, s. 159 – 163.
- ĎURIŠIN, Dionýz. 1974. Celkový profil vedeckej činnosti Mikuláša Bakoša. *Slovenské pohľady*, 1974, roč. 90, č. 4, s. 76 – 78.
- ĎURIŠIN, Dionýz. 1984. Mikuláš Bakoš a periodizácia medziliterárnych vzťahov. K nedožitým sedemdesiatinám. *Romboid*, 1984, roč. 19, č. 11, s. 72 – 76.
- ĎURIŠIN, Dionýz. 1984. Počiatky záujmu o medziliterárne vzťahy v diele Mikuláša Bakoša. *Slovenská literatúra*, 1984, roč. 31, č. 2, s. 145 – 158.
- ĎURIŠIN, Dionýz. 1993. Mikuláš Bakoš dnes. *Slovenské pohľady*, 1993, roč. 109, č. 6, s. 65 – 67.
- FRANEK, Ladislav. 2012. Ruská formálna metóda na Slovensku (včera a dnes). In: *Interdisciplinárnosť v symbióze literárnej vedy a umenia*. Nitra – Bratislava: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Ústav svetovej literatúry SAV, 2012, s. 106 – 112.
- FRANEK, Ladislav. 2016. Slovenská literárna veda a Mikuláš Bakoš. In: TEPLAN, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016, s. 29 – 40. ISBN 978-80-558-0993-9.
- GÁFRIK, Róbert. 2016. Mikuláš Bakoš a osud ruského formalizmu na Slovensku. In: TEPLAN, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016, s. 85 – 96. ISBN 978-80-558-0993-9.
- HAMADA, Milan. 1993. Básnická avantgarda a moderné filozofické myslenie. *Romboid*, 1993, roč. 28, č. 10, s. 8 – 12. ISBN 0231-6714.
- HOSKOVEC, Tomáš. 2016. Současnost strukturalismu. In: TEPLAN, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016, s. 51 – 60. ISBN 978-80-558-0993-9.
- PAŠTEKA, Július. 2015. Mikuláš Bakoš (1914 – 1972), literárny vedec a prekladateľ. In: *Takto som ich poznal*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2015, s. 19 – 27. ISBN 978-80-8119-094-0.
- SLÁDEK, Ondřej. 2016. Jan Mukařovský a Mikuláš Bakoš. In: TEPLAN, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016, s. 61 – 74. ISBN 978-80-558-0993-9.
- ŠTEVČEK, Ján. 1992. Mikuláš Bakoš – medzi formalizmom a štrukturalizmom. *Romboid*, 1992, roč. 27, č. 1, s. 30 – 33.

TEPLAN, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016. ISBN 978-80-558-0993-9.

WINCZER, Pavol. 1994. Mikuláš Bakoš – prínos, historické zaradenie, vývinové hranice. *Slovak Review*, 1994, roč. 3, č. 1, s. 60 – 68. ISSN 1335-0544.

Poznámka

Príspevok je výsledkom grantového projektu VEGA č. 2/0079/20 *Reflexia ruského formalizmu v slovenských prekladoch a literárnovedných prácach Mikuláša Bakoša (metodológia, terminológia, recepcia)*.

.....

Doc. PhDr. Soňa Pašteková, CSc.

Ústav svetovej literatúry SAV

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

Slovenská republika

sona.pastekova@savba.sk